

УДК 811.161.2'276.6:61]:61(038)=161.2
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.3.1/08>

Матушак І. Р.

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

ТВОРЕННЯ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «СЛОВНИКА МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ» І. М. КИРИЧЕНКА, СТ. ВАСИЛЕВСЬКОГО, О. ІЗЮМОВОЇ)

*У статті проаналізовано специфіку вживання медичних термінів у «Словнику медичної термінології» І. М. Кириченка, Ст. Василевського, О. Ізюмової. Розглянуто способи медичного термінотворення за матеріалами медичного словника у історичному ракурсі. Встановлено, що медична терміносистема відтворює поетапність стандартизації спеціальних понять. Зазначено, про вплив грецької та латинської мов на процес термінотворення. Стверджено, що «Словник медичної термінології» І. М. Кириченка, Ст. Василевського, О. Ізюмової відноситься до історичної термінографії. Встановлено, що лексикографічне джерело відображало тенденції розвитку медицини, і має структурну організацію медичних термінів. Процес термінотворення показав, що утворено чимало похідних, які спричинили розвиток медичної терміносистеми. Вважаємо, що тенденція до розвитку медичної терміносистеми зумовлена появою номінацій у фаховій лексиці. У «Словнику медичної термінології» І. М. Кириченка, Ст. Василевського, О. Ізюмової фіксуємо розмаїття термінів із медицини, а саме ті, які позначають терміноодиниці клінічної, теоретичної, експериментальної і соціальної медицини. Передано і терміни із хімії, як складові медичної терміносистеми (за словником). Встановлено, що І. М. Кириченко, Ст. Василевський, О. Ізюмова вводили у склад медичної терміносистеми і загальнонавчальну лексику, яка пройшла етап стандартизації, і мала спеціальне вживання у медичній практиці. Виявлено основні тематичні групи медичних термінів, які у словнику златинізувалися. Доведено, що позначені медичні терміни передають опис при діагностиці (*abdominalis* – абдомінальний), метод лікування (*abdominoscopia* – абдоміноскопія), мають кілька відповідників щодо одного латинського терміна (*abductor* – абдуктор, відповідний мускул, відповідник), і часто мають українську флексію (*abductio* – абдукція), або ж уживаються без флексії (*abiognesis* – абіогенез). Виявлено медичні терміни епоніми (*morbus-Basedowii* – Базедова хвороба), та ті, спеціальні поняття, які передає лише один златинізований варіант терміна (*abrostol* – абрастол), та назви із хімії (*bacteriohaemolysinum* – бактеріогемолізін).*

Ключові слова: медичний термін, «Словник медичної термінології», І. М. Кириченко, Ст. Василевський, О. Ізюмова, медичне термінотворення, златинізований термін.

Постановка проблеми. Вивчення медичної терміносистеми триває не одне сторіччя. Науковці приклали чимало зусиль для того, щоб метамова медицини розвивалася. Медична терміносистема пройшла поетапність стандартизації, але триває досі. Тривалий шлях її становлення зумовлений різними обставинами, які склалися, зокрема, історична обумовленість. Маємо на увазі обставинні причини, при яких не було доступу до матеріалів, джерел, що позначено внутрішніми чинниками. З іншого боку, вироблення медичних термінів зазнавало впливу з інших мов, а саме з грецької та латинської мов.

Науковці завжди виявляли підвищений інтерес до впорядкування медичної терміносистеми. Тому, проводилася активна робота над система-

тизацією медичних термінів, якою займалися фахівці в Україні та за її межами. Вона охоплює чимало лексикографічних видань. Так, наша увага прикута до опрацювання «Словника медичної термінології» І. М. Кириченка, Ст. Василевського, О. Ізюмової (Київ, 1936). У той час відбір медичного терміна, точне його термінне означення було на шляху до уніфікації. Проте це були спроби авторів словника.

Актуальність дослідження зумовлена увагою до медичних термінів, якими послуговувалися І. М. Кириченко, Ст. Василевський, О. Ізюмова у «Словнику медичної термінології», як до видання історичної термінографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творення кожної із терміносистем спри-

чинено віддзеркаленням знань за фахом, що спричиняє їхнє становлення. Медична терміносистема завжди перебувала у полі зору науковців, оскільки вона охоплює широкий спектр спеціальних понять медицини. Як слушно стверджують В. Калашник, І. Корнейко, А. Лазар, В. Медведєв, Д. Мечев, М. Пилипенко, Л. Розенфельд, В. Рогожин, М. Спужак, «терміносистема кожного фаху має певну кількість термінів, які слід віднести до наріжних для цього фаху за ознаками вживання їх у всіх розділах спеціальності й побудови на їх основі багатьох похідних термінів» [3, с. 317]. Способи творення уможливають появу похідних, засвідчують розвиток терміносистеми, де важливу роль відіграє процес термінотворення.

Теоретичні та прикладні аспекти творення термінології розробляли низка науковців (І. Ковалик [8], Є. Карпіловська, Н. Клименко, Л. Кислюк [7], К. Чумакова [11], Р.-Ю. Перхач, М. Сусуловська [9], М. Железняк, О. Іщенко [5], Г. Бондаренко [1], В. Дейнека [4], С. Булик-Верхола [2]), що стосуються словотвору, а саме способів творення термінів.

Учений І. Ковалик наголошує, що «лексико-семантичний (семантичний) спосіб словотвору ґрунтується на тому, що з колишнього багатозначного слова виділяється омонім, який утрачає семантичний зв'язок зі значенням цього багатозначного слова й унаслідок додаткового навантаження отримує нове лексичне значення» [8, с. 24].

Поява нових номінацій у фаховій лексиці зумовлює розвиток терміносистем. З огляду на вищезазначене, Є. Карпіловська, Н. Клименко, Л. Кислюк розглянули медичні терміни, а саме із основою терміна *-теріа*. Вчені зазначили, що «зростає кількість основ-ідентифікаторів, що займають останню позицію в слові, виконують роль базового компонента композита і групують навколо себе парадигми лексем. Наприклад, до слів, що є гасловими в Інверсійному словнику української мови з основою *теріа* (зі значенням «лікування»): бальнео-, вітаміно-, гідро-, геліо-, голко-, дієто-, електро-, клімато-, механо-, озокерито-, органо-, парафіно-, психо-, радіо-, рентгено-, серо-, термо-, фаго-, фармако-, фізіо-, фіто-, фото-, хіміотерапія, за останні два десятиліття додано іменники: дельфінотерапія, кріотерапія, лазеротерапія, музикотерапія, хлорофітотерапія» [7, с. 135]. Вважаємо, що така тенденція лише розширює можливості медичної терміносистеми, а також доповнить знання медиків.

Все частіше науковці звертають увагу на вивчення медичної терміносистеми. Зокрема,

К. Чумакова присвятила дослідження структурним та семантичним особливостям терміноодниць галузі фізичної терапії та ерготерапії. Вчена проаналізувала морфологічні характеристики, встановила основні способи їхнього творення. А також визначила структурні моделі, які використовуються для творення термінів із фізіотерапії та ерготерапії. К. Чумакова дослідила, що «більшість термінів-слів утворено за допомогою афіксації» [11, с. 67].

Прояв до вивчення текстів медичного спрямування виявили Р.-Ю. Перхач, М. Сусуловська. Вчені вказали на істотні характеристики медичних термінів, а саме в інструкціях до лікарських препаратів. У дослідженні переважають медичні терміни-словосполучення, які позначають повноцінне поняття [9]. Р.-Ю. Перхач, М. Сусуловська зазначили, що «дослідження особливостей медичної термінології дає можливість удосконалити процес її вивчення в цілому, зокрема під час навчання лінгвістики за фахом, медицини та фармацевтики за фахом, для укладання довідників та словників медичних препаратів, що загалом сприяє розвитку комунікації в медичній сфері та впровадженню здорового способу життя» [9, с. 193].

Про потребу укладати спеціалізовані медичні словники та енциклопедії в науці писали М. Железняк, О. Іщенко. Вони порушили питання медичної лексикографії та енциклопедистики. Вчені акцентують увагу на тому, щоб укласти академічну (багатотомну) енциклопедію з медицини [5]. Вважаємо, що така ідея, спрямує на розширення корпусу медичної терміносистеми, послужить навчальним джерелом для лікарів, медиків, інтернів тощо.

Виявлено, що словотвірну організацію термінів вивчали у галузевих терміносистемах. Г. Бондаренко займалася дослідженням морфологічних способів творення (на прикладі понять лінгвістики). У дослідженні вчена стверджує, що «основні тенденції суфіксального, префіксального, суфіксально-префіксального способів термінотворення, а також осново- та словоскладання. Проаналізовано найпродуктивніші моделі суфіксації, префіксації, одночасної суфіксації й префіксації, композиції та юкстапозиції лінгвістичних термінів» [1, с. 12].

Синтаксичний спосіб творення термінів в українській митній термінології проаналізував В. Дейнека. У дослідженні виявлено, що «двокомпонентні митні терміносполучення представлені двома продуктивними моделями: А + N (59%) та

N + N (41%) ... шляхом додавання до однослівних термінів пояснювальних компонентів» [4, с. 176].

Вторинну номінацію як спосіб творення музичних термінів в українській мові розглянула С. Булик-Верхола. Вчена зазначила, що «внаслідок творення музичних термінів зміною значення слів загальноживаного шару лексики в їхньому семантичному розвитку з'являються закономірності, спільні для різних мов, наприклад, звуження та розширення семантики, зміна обсягу поняття, перенесення назв за різноманітними асоціаціями» [2, с. 65].

Постановка завдання. Мета статті – окреслити способи творення медичних термінів у «Словнику медичної термінології» І. М. Кириченка, Ст. Василевського, О. Ізюмової.

Виклад основного матеріалу. У 1936 р. у Києві вийшов друком «Словник медичної термінології», укладений Інститутом мовознавства Української академії наук (укладачі – І. М. Кириченко, Ст. Василевський, О. Ізюмова). У словнику автори охопили медичну термінологію, яка класифікується за галузями у медицині, такими як клінічна, теоретична, експериментальна і соціальна медицина. Подана також і хімічна термінологія, яка тісно пов'язана із фахом лікаря. У підготовці словника були опрацьовані різні медичні довідники, журнали. Додамо, що до «Словника медичної термінології» І. Кириченка, Ст. Василевського та О. Ізюмової входила і загальноживана лексика, яка на думку вчених, «має термінологічне чи номенклатурне значення або спеціальне вживання в медичній науці чи практиці» [6, с. 3].

Відомо, що медичні терміни зазнавали впливу з інших мов, зокрема, грецької та латинської мов. Зазначмо, що відбувався певний процес калькування, який призвів до златинізування термінів, а згодом ці найменування зазнали заміни власне українськими термінами. Хоча ці терміни побудовані за різними принципами, проте вони фіксуються у словниках, зокрема, у «Словнику медичної термінології» І. Кириченка, Ст. Василевського та О. Ізюмової. Вчені вникли у проблематику фахового видання на той час, і спричинили появу низки медичних термінів.

Як зазначали І. Кириченко, Ст. Василевський, О. Ізюмова «до «Медичного термінологічного бюлетеня» докладно викрито головні моменти націоналістичного шкідництва в галузі медичної термінології. Ці моменти такі: уникання слів-термінів поширених в українській мові і подавання замість них етнографізмів, архаїзмів, вузьких провінціалізмів та вигадок; уни-

кання слів-термінів інтернаціональних, особливо поширених у медичній галузі знання, широко відомих в українській мові, обминання певних форм, як от прикметників на *-подібний*, *-видний*, прикметників і дієприкметників на *-чий* і вживання замість них тільки форм на *-уватий*, *-ний* і т. ін.» [6, с. 3].

На сучасному етапі на вивчення складу медичного словника мовознавці починають звертати дослідницький потенціал лише з ХХІ ст., переосмислюючи погляди авторів видання щодо його структури та наповнення. Так, на думку М. Сайка, «вицвітом симуляції нормативності української медичної термінології та логічним послідовником бюлетеня є «Словник медичної термінології» І. Кириченка, Ст. Василевського та О. Ізюмової» [10, с. 227].

Існує декілька способів творення медичних термінів у «Словнику медичної термінології» І. Кириченка, Ст. Василевського та О. Ізюмової. Розглянемо опрацьовані терміни (за словником), які утворенні семантичним способом, коли найменування переходить з одного на інше термінне поняття:

Подаємо медичні терміни (за матеріалами І. Кириченка, Ст. Василевського та О. Ізюмової), у яких тип творення виявляється наступним чином:

а) медичні терміни латинізувалися, які позначені прикметниками для опису при діагностичі: *abdominalis* – абдомінальний, *avirulentus* – авірулентний, *basalis* – базальний, основний, *basilaris* – базилярний, основний;

б) латинський термін цілковито відповідає українському відповіднику і позначає метод лікування, або має інше тлумачення терміна: *abdominoscopia* – абдоміноскопія, *ablepharia* – аблефарія, безповіксть, *basophilia* – базофілія, *bacteriaemia* – бактеріємія;

в) медичні терміни, які окрім златинізованого терміна мають інші термінні позначення: *abductor* – абдуктор, відвідний мускул, відвідник;

г) медичні терміни, які златинізувалися, проте мають українську флексію: *abductio* – абдукція, *aberratio* – аберація, *ablactatio* – аблактація, відлучення дитини від груді, *abrasio* – абразія, вискрібання, *absorptio* – абсорб(п)ція, вбирання,

г) українські термінні відповідники, що мають латинську основу без флексії: *abiogenesis* – абіогенез, *abscessus* – абсцес, гнояк, *avitaminosis* – авітаміноз, *bacteriolysis* – бактеріоліз;

д) терміни епоніми в «Словнику медичної термінології»: *morbus Basedowii* – Базедова хвороба;

е) медичні терміни, які подають лише латинізований варіант терміна: *abrastol* – абрастол, що ускладнює розуміння терміноодиниці;

є) назви хімічних складових: *bacteriohaemolysin* – бактеріогемолізін.

У «Словнику медичної термінології» І. Кириченка, Ст. Василевського та О. Ізюмової виявлено чимало термінів, які латинізувалися і мають словотвірні гнізда. «Словотвірні гнізда – це об'єднання слів зі спільним коренем, упорядковані відношенням похідності» [7, с. 174]. Фіксуємо й той факт, що часто у словнику відсутній латинський медичний термін, проте одразу проведено переклад російського поняття його українському еквівалентів. Чимало термінів, якими послуговуються автори лексикографічного видання, претендують на залучення їх до вивчення на спеціальних курсах з медицини в наш час.

«Словник медичної термінології» І. М. Кириченка, Ст. Василевського, О. Ізюмової, виданий у 30-х рр. XX ст. відносимо до історичної термінографії. Тому, медичну терміносистему (за матеріалами словника) розглянуто у представленому ракурсі. Висвітлено те, що ця терміносистема має певну кількість термінів, які перебували на шляху до її удосконалення.

Висновки. У статті розглянуто медичну терміносистему за «Словником медичної термінології» І. Кириченка, Ст. Василевського та О. Ізюмової. Словник увібрав всі тенденції 30-х рр. XX ст., коли проводилося зросійщення термінів, що називали «націоналістичне шкідництво» в галузі медичної термінології. Автори словника мали на меті задовільнити потреби часу, а саме цільовою аудиторією обрано студентство, лікарів, науковців, лекторів та всіх, хто був причетний до вивчення медичної терміносистеми.

У «Словнику медичної термінології» І. Кириченка, Ст. Василевського та О. Ізюмової» варто відзначити чималу роботу щодо проведених спроб до трирівневого перекладу до одного медичного терміна (в окремих випадках міститься лише дворівневий переклад, або ж один термін-відповідник). Така діяльність лексикографів засвідчує те, що медична терміносистема була ще не стабільною, але поповнювалася новими номінаціями. В той час медична терміносистема базувалася на спеціальних розробках, словникових статтях, досвіді фахівців і перебувала на шляху до уніфікації. Вона лише вбирала всі вкраплення та поновлювалася. Тому, за словниковими матеріалами також можна було вчити медицину.

«Словник медичної термінології» І. М. Кириченка, Ст. Василевського, О. Ізюмової був укладений в Інституті мовознавства Української академії наук і був авторитетною працею, зараз передає тодішній досвід для опрацювання медиками. Медична терміносистема (за матеріалами медичного словника) передавала широкий спектр медичних термінів із клінічної, теоретичної, експериментальної і соціальної медицини, а також є терміни з хімії. Тому, виокремлено певні тематичні групи.

Медичні терміни, що їх уміщує «Словник медичної термінології» І. Кириченка, Ст. Василевського та О. Ізюмової зробив певні спроби до семантичної та словотвірної організації термінів. Зокрема, виявлено суфіксальний спосіб творення слів (відвідник, вискрібання, вбирання) та основоскладання (авітаміноз, абіогенез). Виявлено, що найбільшу частку складають латинізовані терміни, які позначають: опис при діагностиці (*abdominalis* – абдомінальний, *avirulentus* – авірулентний); метод лікування, де медичний термін має додаткове тлумачення терміна (*abdominoscopia* – абдоміноскопія, *ablepharia* – аблефарія, безповікість, *abrastol* – абрастол); прояви синонімії у медичній терміносистемі (за матеріалами медичного словника) (*abductor* – абдуктор, відвідний мускул, відвідник); медичні терміни, які латинізувалися, проте мають українську флексію (*abductio* – абдукція, *aberratio* – аберація, *ablactatio* – аблактація, відлучення дитини від груді, *abrasio* – абразія, вискрібання, *absorptio* – абсорб(п)ція, вбирання); медичні терміни увиразнюються творенням питомо українських відповідників, що мають латинську основу без флексії (*abiognesis* – абіогенез, *abscessus* – абсцес, гнояк, *avitaminosis* – авітаміноз); терміни епоніми в медичному словнику (*morbus Basedowii* – Базедова хвороба); медичні терміни, які містять латинізований переклад спеціального поняття (*abrastol* – абрастол); найменування, які позначають фаховий термін із хімії (*bacteriohaemolysin* – бактеріогемолізін).

«Словник медичної термінології» І. Кириченко, Ст. Василевський та О. Ізюмова писали під впливом різних внутрішньомовних та екстралінгвальних чинників. Словник був тим ресурсом, який засвідчив авторитетність видання у 30-х рр. XX ст. Інтеграція нових слів крізь призму латинської мови у медичній терміносистемі (за «Словником медичної термінології») дає підставити ствердити про те, що з'явилося чимало латинізованих термінів у структурі медичної терміносистеми.

Список літератури:

1. Бондаренко Г. Морфологічні способи творення галузевих термінів на позначення понять лінгвістики. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Том 31 (70) № 4 Ч. 1. 2020. С. 12-17.
2. Булик-Верхола С. Вторинна номінація як спосіб творення музичних термінів в українській мові. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. №620. 2008. С. 62-65.
3. Губарева Г., Трифонов Р., Якименко О. Калашник В.С. Людина та образ у світі мови: вибрані статті. Х.: ХНУ ім.В.Н.Каразіна, 2011. 368 с.
4. Дейнека В. Синтаксичний спосіб творення термінів в українській митній термінології. *Вісник Донецького національного університету*. Вип. 1-2. 2012. С. 170-178.
5. Железняк М., Іщенко О. Українські енциклопедично-словникові видання як засіб поширення медичних знань. *Праці Наукового товариства імені Шевченка. Медичні науки*. 1 (73). 2024. С. 1-10.
6. Кириченко М. І., Василевський Ст., Ізюмова О. Словник медичної термінології. К.: Державне медичне видавництво, 1936. 221 с.
7. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія. К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
8. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1961. Вип. 2. 84 с.
9. Перхач Р.- Ю. Т., Сусуловська М. Р. Семантичний аналіз медичних термінів в інструкціях до лікарських препаратів. *Молодий вчений*. № 10 (74). 2019. С. 190-193.
10. Сайко М. Відтворення і стандартизація медичної термінології в німецько-українських лексикографічних джерелах. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. К. 2021. 276 с.
11. Чумакова К. Способи творення термінів галузей фізіотерапії та ерготерапії. *Південний архів (філологічні науки)*. Вип. LXXXIII. 2020. С. 67-70.

Matushchak I. R. CREATION OF MEDICAL TERMS (BASED ON MATERIALS FROM THE "DICTIONARY OF MEDICAL TERMINOLOGY" BY I. M. KYRYCHENKO, ST. VASYLEVSKY, O. IZYUMOVA)

The article analyzes the specifics of the use of medical terms in the «Dictionary of Medical Terminology» by I. M. Kyrychenko, V. Vasylevsky, O. Izyumova. The methods of medical term formation based on the materials of the medical dictionary are considered in a historical perspective. It is established that the medical terminological system reproduces the gradual standardization of special concepts. The influence of Greek and Latin languages on the process of term formation is noted. It is argued that the «Dictionary of Medical Terminology» by I. M. Kyrychenko, V. Vasylevsky, O. Izyumova belongs to historical terminology. It is established that the lexicographic source reflected the trends in the development of medicine and has a structural organization of medical terms. The term formation process showed that many derivatives were formed, which caused the development of the medical terminological system. We believe that the tendency to the development of the medical terminological system is due to the appearance of nominations in professional vocabulary. In the «Dictionary of Medical Terminology» by I. M. Kyrychenko, V. Vasylevsky, O. Izyumova, we record the variety of terms from medicine, namely those that denote terminological units of clinical, theoretical, experimental and social medicine. Terms from chemistry are also transferred as components of the medical terminological system (according to the dictionary). It is established that I. M. Kyrychenko, V. Vasylevsky, O. Izyumova introduced into the medical terminological system and common vocabulary, which has passed the stage of standardization, and had special use in medical practice. The main thematic groups of medical terms that were Latinized in the dictionary are identified. It is proven that the indicated medical terms convey a description in diagnosis (abdominalis – абдомінальний), a method of treatment (abdominoscopy – абдоміноскопія), have several equivalents for one Latin term (abductor – абдуктор, відповідний мускул, відповідник), and often have Ukrainian inflection (abductio – абдукція), or are used without inflection (abiogenesis – абіогенез). The medical terms eponyms (morbus Basedowii – Basedова хвороба), and those, special concepts that convey only one Latinized version of the term (abrostol – абрастол), and names from chemistry (bacteriohaemolysinum – бактеріогемолізін) were identified.

Key words: medical term, «Dictionary of Medical Terminology», I. M. Kyrychenko, V. Vasylevsky, O. Izyumova, medical term formation, Latinized term.